

УДК 378.1:373.32.033

Саснко Ю.О.,

асистент кафедри початкової освіти Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького, saenko.yulya@gmail.com

Україна, м. Мелітополь

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ ЕКСКУРСІЙ ЯК СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ

Стаття присвячена питанню підготовки майбутніх вчителів початкових класів до використання екскурсій як складової частини формування екологічного мислення учнів. Розвиток початкової школи як школи життя, школи природи для формування екологічного мислення вимагає оновлення підготовки вчителя початкової школи до екологічного виховання учнів.

Ключові слова: екологічне мислення, майбутній вчитель початкових класів, екскурсія, спостереження, природа, навколишній світ.

Постановка проблеми. До нових явищ духовного життя дорослого суспільства належить формування екологічного мислення, що поєднує у собі складну сукупність ціннісних відношень до навколишнього середовища людини. Екологічне мислення є одним з найважливіших засобів соціальної орієнтації особистості у системі «природа-суспільство».

Екологічне виховання в системі підготовки вчителя довгі роки мало емпіричний характер, не маючи міцну опору на об'єктивні закономірності, які є основою формування спеціаліста вищої кваліфікації та нової науки – комплексної екології. Професійна підготовка студентів до екологічної освіти відбувалась на заняттях природоохоронної освіти, у процесі викладання не обов'язкових спецкурсів, факультативів, та залучення майбутніх учителів до діяльності первинних організацій охорони природи.

Потреба в екологічно досвідчених фахівцях постала гостро за останні 20 років у зв'язку з необхідністю вирішення міждисциплінарних екологічних задач, здійснення інтегрованого підходу в питаннях збереження і раціонального використання природних комплексів (біогеоценозів), які розглядаються як єдине ціле з урахуванням багатостороннього впливу на них діяльності людини [2].

Мета роботи – розкрити актуальність підготовки майбутнього вчителя початкових класів до використання екскурсій як складової частини формування екологічного мислення учнів.

В наш час предметом спеціальних досліджень філософів, психологів, педагогів, екологів є проблема підготовки майбутнього вчителя початкових класів до використання екскурсій як складової частини формування екологічного мислення учнів. Так, значний внесок у філософське осмислення єдності людини і природи належить В. Вернадському, О. Галєєвій, Е. Гірусову, М. Голубцю, О. Дорошко, М. Кисельову, В. Крисаченку, М. Мойсєєву, В. Нестеренку, Г. Платонову, І. Сафонову, І. Фролову та ін. Дослідники екологічну освіту вважають універсальним інструментом вирішення глобальних завдань виживання людства. Її роль набуває рис випереджаючої у становленні нових орієнтирів людської цивілізації.

Теоретико-методичні аспекти екологічної освіти

розкрито у працях В. Бібік, В. Вербицького, С. Гончаренка, В. Ільченко, О. Плахотнік, Г. Пустовіта, Н. Пустовіт, О. Савченко, А. Степанюк, Г. Тарасенко та ін.

Слід зазначити, що педагогічна наука має значний доробок щодо формування екологічного мислення учнів початкових класів. Проблема екологічної освіти молодших школярів висвітлювалась у працях Н.О. Пустовіт, А.М. Кмець, Н.В. Жук.

Проблема підготовки екологічно грамотних вчителів виявилась особливо актуальною на сучасному етапі державного і духовного відродження України, коли людина, незалежно від її спеціальності, повинна бути в достатній мірі екологічно вихованою. Тільки тоді вона зможе реально оцінювати післядію своєї практичної діяльності в суспільстві, яка впливає на навколишнє середовище. Як зазначає В.А. Радкевич «передбачення результатів цього впливу – одна з найважливіших проблем сучасності, і вирішуватись вона може лише на базі глибокої екологічної свідомості всього людства. Ось чому з розвитком науково-технічного прогресу екологічне виховання набуває все більшого значення» [1].

Одним із критеріїв готовності випускника педвузу до екологовихованої роботи в школі є високий рівень його екологічного мислення. Можлива теоретична модель екологічної культури складена Совгірою С.В.

Формування екологічного мислення майбутніх учителів, його готовності до екологічного виховання учнів у школі повинні проходити через: набуття екологічних знань, формування в майбутніх учителів екологічного мислення, світогляду, естетичних принципів поведінки в природі, забезпечення підтримки фізичного стану для проведення краєзнавчих екскурсій, експедицій, подорожей, вироблення активної природоохоронної позиції, формування необхідних якостей вчителя, організатора і пропагандиста ідей захисту природи, свого здоров'я та здоров'я своїх вихованців [2].

Виклад основного матеріалу. Одне з перших місць в плані роботи вчителя початкової школи надається екскурсії в природу; де учні можуть ознайомитися з різноманітністю природних об'єктів і побачити єдність організму з умовами його життя, спостерігати взаємозв'язки рослин з ґрунтами, тварин з рослинами.

Практичне й методичне обґрунтування використання екскурсій у екологічному вихованні дітей висловлювали

такі вчені-методисти як О.Я. Герд, В.О. Сухомлинський, С.Русова, В.В. Половцев, І.І. Полянський та багато інших.

«...Викладання природознавства повинно початися в саду, в лісі, в полі», – писав О.Я. Герд. Він неодноразово вказував на необхідність зв'язку уроку з екскурсією, тому що тільки в природі є можливість звернути увагу учнів на ті явища, вивчення яких неможливі в класі [1].

Велику увагу приділяв екскурсіям видатний український педагог Василь Олександрович Сухомлинський. Він писав, що «прекрасне – могутнє джерело моральної чистоти, духовного багатства, фізичної досконалості. Найважливіше завдання естетичного виховання – навчити дитину бачити в красі навколишнього світу, в красі людських стосунків духовне благородство, доброту, сердечність і на цій основі утверджувати прекрасне в самій собі». Найвидатніший український педагог В.О. Сухомлинський навіть не уявляв навчання природознавству без екскурсій, без навчання в природі. Він залишив нам у спадщину методіку, якою ми й нині не опанували повністю.

Педагогічне значення екскурсій дуже велике. Насамперед необхідно підкреслити їх освітнє значення. Екскурсія конкретизує програмовий матеріал, який вивчають у класі, забезпечує можливість більш поглибленої праці над ним. Поряд з практичною роботою (на пришкольній ділянці, у полі) вона найтісніше зв'язує школу з життям природи, з життям нашого суспільства. Без екскурсій вивчення природних об'єктів не було б конкретним. Екскурсія є основою красназавчої роботи.

Екскурсії в природу є найбільш конкретний спосіб вивчення природи, тобто вивчення справжніх об'єктів природи. Вивчаючи з класі об'єкт, їх, звичайно, ізолюють один від одного, беруть порізно, відриваючи від природних улов, розглядаючи поза складною сукупністю предметів і явищ навколишнього світу. Наслідок – учні дістають розчленовані знання, які їм важко самим об'єднати, синтезувати. Екскурсія являє собою прекрасний засіб допомоги цьому синтезу. Потрапляючи в обстановку природи з усією різноманітністю предметів і явищ, учні поступово навчаються розбиратися в цій різноманітності, встановлювати зв'язок рослин і тварин одне з одним і неорганічним середовищем.

Екскурсії в природу й сільське господарство, поряд з класними заняттями, мають велике значення і в здійсненні політехнічного навчання; вони великою мірою відповідають завданню активного виховання, тому що розвивають в учнів уміння і навички до самостійної праці.

В учнів розвивається спостережливість: вони знайомляться з методикою збирання матеріалів та їх збереженням, а на заняттях після екскурсії – з обробкою зібраного матеріалу. Планомірне проведення екскурсій в околицях школи розвиває в учнів інтерес і навички до вивчення свого краю. Відомо багато випадків, коли красназавча екскурсійна робота давала наслідки, цінні для місцевого господарства. Учні виявили корисні рослини, родовища глини, торфу та інших корисних копалин.

Екскурсія – це любов і живий інтерес до природи, це так званий емоційний бік екскурсії. Яскравіше враження учні довго переживають, екскурсії бадьорять, радують дітей. Знання, здобуті на екскурсіях бувають дуже міцними і надовго залишаються в дитячій пам'яті.

Екскурсії мають велике значення і у вихованні пізнавальних інтересів школярів. Розвиток пізнавального інтересу до предмету приходить не відразу, він складається з окремих елементів. Спочатку це просто допитливість. Але допитливість може швидко згаснути. Стійкий інтерес можна привити дітям в результаті великої, копіткої і важкої праці, застосовуючи різноманітні методи навчання і виховання [5].

Софія Русова також підтримувала думку щодо екологічного виховання дітей, пропонуючи для цього екскурсії. Шкільні екскурсії навчають нашу молодь пильно стежити за усіма дрібницями життя, навчають поважати закони природи, що керують життям. В мандрівках буде складатися характер учнів, звички до самостійності, упорядкування справ своїх і громадський товариський настрій в усяких випадках мандрівного життя. На здоров'я учнів екскурсії зроблять найкращий вплив.

Вона писала, що ... екскурсії еднають школу з справжнім життям і завдяки корисним результатам з них виробився новий так званий «екскурсовий метод». Екскурсіям надають вагу не тільки з причини просвітньої, а й ради мети виховання, й відносини учителя до учнів у час екскурсії не мають тої офіційної штучної суворості, котрої додержуються в класі: тоді й самодіяльність виступає замість покірливої апатії. Усяка добре організована екскурсія – це спроба в справі здатності дітей до практичного життя. Вона не тільки дає нові знання й закріплює придбані в класі, вона ще піднімає настрій учнів, відкриває їм широкі горизонти, збуджує в учнях громадянське почуття. Яка то радість, після нудного щоденного класного життя, – мандрівка на свіжому повітрі, де на кожному кроці зустрічаються нові, цікаві речі, обговорюються на справжніх зразках класні лекції, що до цього часу не зворушували справжньої цікавості, а тепер викликають одне питання за другим, захоплюють новими враженнями, за одну екскурсію учні пізнають більше, аніж за якийсь місяць класної роботи [4].

Основна дидактична мета екскурсій – є формування нових знань завдяки безпосереднім спостереженням та ознайомленню з об'єктами природи. Вони дозволяють з'єднати методи навчання та методи наукового дослідження. Під час екскурсій учням надається можливість перевірити свої знання одержані на уроках та набути нові.

Важливу роль мають екскурсії в екологічній освіті, бо надають можливість вчителю безпосередньо показати учням як негативні, так і позитивні наслідки діяльності людини, залучити їх до природоохоронної роботи, вони сприяють формуванню екологічної культури, екологічного мислення.

Завдання екскурсій взагалі можна визначити так: екскурсії навчають не тільки дивитися навкруги себе, а й бачити усякі явища в усіх деталях, придивлятися до цих явищ і розуміти їх зв'язки між собою, і зв'язок їх з тою сферою, в якій вони утворилися.

Звертаючись до наших українських шкіл, можна зазначити, що не дарма шкільні екскурсії почалися у нас на півдні: усе тут повертає до гарного розвитку цієї справи: і клімат з теплою осінньою і ранньою весною, й чудова природа, й економічний інтерес життя, що

найбільш користується з господарської праці, і цікава історія краю, що залишила чимало пам'ятників для розсліду, й чудова народна етнографія, що не може не зацікавити молоді.

Але щоб екскурсії дали корисні наслідки, треба не тільки виконати усі висловлені поради; тут треба ще керівникові мати той педагогічний такт, що керує увагою учнів, не ламаючи їх волю, дає екскурсантам спокійно самим придивлятися до усього. Іноді враження від лісу, степу, річки таке міцне, захоплює, що в той час не можна відривати школярів від такого гарного настрою, щоб додивлятися до яких-небудь геологічних або ботанічних чи економічних деталей. Треба це лишити на потім. Такий ватажок екскурсії дасть спокійний настрій усій екскурсії, збереже нерви дітей й додасть цілісність враженням; не грубою дисципліною мусить підтримувати порядок екскурсії вчитель, а глибоким психологічним тактом й цікавістю своїх пояснень. Тоді екскурсія справді буде могутнім фактором освіти й виховання нашої молоді.

Вивчаючи численні праці видатних вчителів-методистів переконалися в тому, що природа та людина суцільно пов'язані між собою. Щоб дитина виросла екологічно обізнаною, ми повинні навчити її любити, поважати навколишній світ та правильному спілкуванню з природою.

Екскурсії дають можливість вчителю здійснювати краснавчий принцип навчання, знайомити з навколишнім світом, з особливостями взаємовідносин людини і природи. В системі безперервної екологічної освіти важливе значення надається залучення до екскурсії дітей. В навчальних закладах під час екскурсії особливу увагу приділяють на колективне спостереження. Саме в процесі нього вирішуються основні програмні завдання заняття. Вчинель допомагає дітям відзначити і усвідомити характерні ознаки предметів і явищ, їх взаємозв'язки. Методика керівництва спостереженням на екскурсіях мало відрізняється від початкової школи. Під час розглядання нових об'єктів слід звернути увагу на особливості естетичного вигляду, зв'язки з умовами життя, значення в житті природи і людини. Важливо в процесі спостереження використати різноманітні прийоми активізації пізнавальної діяльності дітей. Особливу увагу треба приділити питанням, які спонукають дітей роздивлятися предмет, порівнювати, знаходити подібність і відмінність, встановлювати зв'язок між явищами природи. Слід подбати про включення різних аналізаторів у сприйманні об'єктів природи. Доцільно в процесі екскурсії використовувати твори художньої літератури для підсилення вражень дітей від сприймання красвидів, окремих об'єктів. Використання пояснень, розповіді повинно мати місце в тих випадках, коли є потреба у розширенні знань дітей про пристосування, зв'язки з середовищем тощо. Сполучення різних прийомів видозмінюється залежно від мети і змісту. Збір природного матеріалу, в процесі якого учні можуть задовольнити бажання у самостійних спостереженнях, – відповідальний етап екскурсії. Перш за все вчитель повинен піклуватися про безпеку дітей, домовитися, на яку відстань вони можуть відходити, що можна брати. Збір природного матеріалу слід використати для екологічного

виховання, засвоєння правил природокористування. Рідкісні рослини брати не можна. Багато жолудів не можна брати тому, що ними живляться сойки, білки, кабани та інші тварини. Наприкінці екскурсії підводяться підсумки, в яких відзначається, які нові знання одержали учні, їх пізнавальна активність, прояви дбайливого ставлення до природи.

Таким чином, методичний підхід до проведення екскурсій дозволяє підготувати дітей до їх активної участі на екскурсіях в початковій школі. Більшість природознавчих екскурсій в початковій школі пов'язана з вивченням природознавства з сезонними змінами у природі, з формуванням екологічних знань. В системі шкільних занять вони бувають ввідні, поточні, заключні.

Ввідні екскурсії проводяться перед вивченням певної теми, мета їх – одержання учнями безпосередніх уявлень про об'єкт та явища, які потім більш детально будуть вивчатися на уроках. До них належать екскурсії в різні пори року. Поточні екскурсії характерні для удосконалення вивчення певної теми. Для таких екскурсій найбільш ефективно підходить музейний простір, його експонати, заключні екскурсії проводяться в кінці вивчення теми або предмета загалом. Їх головна мета – навчити учнів знаходити відповідність знань одержаних на уроках процесам та явищам безпосередньо в природі. При цьому особлива увага приділяється природним зв'язкам. Ці екскурсії мають екологічну спрямованість, бо навчають учнів бачити необхідність природоохоронних дій.

Загалом екскурсія, яка проводиться за програмою з природознавства, є одним із видів уроку. На уроці-екскурсії процес навчання реалізується не в умовах класного приміщення, а в природі під нас безпосереднього спілкування учнів з об'єктами і явищами природи.

Уроки-екскурсії мають великий виховний вплив на дітей. Сприймання краси природи, її доцільності, на якій зосереджується їхня увага, сприяють розвитку естетичного почуттів, позитивних емоцій доброти, дбайливого ставлення до всього живого. У відносно невимушених обставинах школярі вчать спілкуватись між собою під час виконанню спільних завдань, поводитися один із одним та з навколишнім світом.

Основним методом пізнання на уроці-екскурсії є спостереження за об'єктами явищами природи та очевидними взаємозв'язками і залежностями в природі.

Основною метою поточного уроку-екскурсії є формування в учнів уявлень чи понять про об'єкти і явища природи, їх взаємозв'язки і залежності, які передбачені змістом теми, також засвоєння школярами тих власне предметних, розумових умінь та умінь раціональної навчальної діяльності, які об'єктивно можна і необхідно сформулювати у конкретній темі.

Специфіка поточного однотемного уроку-екскурсії зумовлена тим, що засвоєні кожного елементу знань починається з безпосереднього сприймання реальних об'єктів природи на місці його проведення. Предмети і явища конкретизують мікроструктуру уроку.

При підготовці до уроку визначаються об'єкти, за якими вестимуться спостереження зміст спостережень. Чим і як вони відзначаються? По-перше: змістом розділу,

якому перед урок-екскурсія. По-друге, наявністю конкретних об'єктів на місці екскурсії.

Учитель визначає конкретні предмети і явища для спостереження. Першочергово враховуються ті об'єкти, про які йдеться в підручнику. Наприклад, з комах – сонечко, метелик капустяний, яблунова плодожерка і інші.

Коли необхідні природні об'єкти відомі учням, то вони відшуковують їх на місці екскурсії і називають самостійно. Якщо ж об'єкти нові, то їх показує і називає вчитель.

Необхідно подбати про способи фіксування результатів виконаних завдань. Це може бути збирання частин (листки, плоди, насіння) або цілих рослин (різні види бур'янів); предметів неживої природи (корисні копалини), комах-шкідників. Із зібраних матеріалів можна виготовити гербарії, колекції в класі разом з учителем і вдома з батьками, результатами екскурсії школярі малюють малюнки, складають усні оповідання виготовляють роздатковий матеріал.

На відповідних уроках учні оволоділи природознавчими поняттями, які актуалізуються і використовуються на підсумковому уроці-екскурсії для розпізнавання природних об'єктів і спостережень за ними. Спостереження будуть різноманітними, які конкретизуватимуться не тільки родові, а й видові поняття. А також виявлятимуться засвоєні на уроках зовнішні зв'язки між предметами і явищами природи і встановлюватимуться нові взаємозалежності на основі здобутих конкретних фактів.

На таких уроках рівень самостійності школярів зростає. Фронтальна робота, я правило, здійснюється тільки під час актуалізації опорних знань і вмінь, які необхідні для виконання завдань та обговорення їх результатів. В основному завдання виконуються групами та індивідуально.

Актуалізація найбільш загальних опорних понять і способів діяльності організовується за допомогою бесіди.

Результати фронтальних спостережень за об'єктами неживої природи порівнюються учнями з наслідками попередньої екскурсії і визначаються зміни, які відбулися в неживій природі за певний період. Порівняння здійснюється окремо щодо кожного об'єкта.

Сезонні екскурсії в природу дозволяють вчителю не тільки ознайомити учнів із змінами у природі, але і показати їм різні об'єкти природи.

Висновки. Таким чином, на екскурсії ми можемо показати складні взаємозв'язки між рослинами: тіневитривалі дерева частіше витісняють світлолюбні породи дерев та переходять у зону верхнього ярусу.

Екологічний професіоналізм вчителя виведено на основі таких понять: екологічна культура, педагогічний професіоналізм і сформульовано його робоче визначення у такій редакції: екологічний професіоналізм – нагромадження знань, досвіду, ідеалів і цінностей для передачі молодому поколінню найбільш суттєвих моментів екологічної культурної спадщини людської цивілізації та якісна реалізація їх діяльності у захисті, покращенні стану довкілля; вміння розраховувати перебіг і наслідки екологічних подій; в критичних ситуаціях мислити і діяти професійно, поступаючись при цьому навіть особистими інтересами [2,3].

Література

1. Пономарева М.Н. *Общая методика обучения биологии: Учеб. Пособие для студ. пед. вузов/М.Н. Пономарева, В.П. Соломин, Г.Д. Сидельникова; Под ред. М.П. Пономаревой.* - М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 272 с.

2. Совгіра С.В. *Формування екологічного професіоналізму майбутнього вчителя.* - К.: *Наука, світ*, 2002. - 178с.

3. Совгіра С.В. *Підготовка майбутнього вчителя до екологічного виховання старшокласників (на краєзнавчому матеріалі). Дис. на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04.-теорія і методика професійної освіти, Інститут педагогіки АПН України, Київ, 1999.*

4. Софія Русова. *Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. Кн. 2/ за ред. Є.І. Коваленко, І.М. Пінчук.* – К.: *Либідь*, 1997. – 320 с.

References

1. Ponomareva M.N. *Obshchaya metoda obucheniya biologiyu: Ucheb. Posobie dlya stud. ped.vuzov/M.N.Ponomareva, V.P.Solomin, G.D.Sydel'nikova; Pod red. M.P.Ponomarevoy.* – M.: *Yzdatel'skiy tsentr «Akademiya»*, 2003. – 272 s.

2. Sovhira S.V. *Formuvannya ekolohichnoho profesionalizmu maybutn'oho vchytelya.* – K.: *Nauka, svit*, 2002. – 178s.

3. Sovhira S.V. *Pidhotovka maybutn'oho vchytelya do ekolohichnoho vykhovannya starshoklasnykiv (na krajeznavchomu materiali). Dys. na zdobuttya naukovoho stupenya kandydatsya pedahohichnykh nauk za spetsial'nistyu 13.00.04.-teoriya i metoda profesijnoyi osvity, Instytut pedahohiky APN Ukrainy, Kyiv, 1999.*

4. Sofiya Rusova. *Vybrani pedahohichni tvory: u 2 kn. Kn. 2/ za red. Ye.I. Kovalenko, I.M. Pinchuk.* – K.: *Lybid'*, 1997. – 320 s.

Saenko Y.O.,

assistant at the Department of Primary Education Bogdan Khmelnytsky Melitopol state pedagogical University,
saenko.yulya@gmail.com

Ukraine, Melitopol

PREPARATION OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS TO USE THE EXCURSION AS PART OF THE FORMATION OF ECOLOGICAL THINKING PUPILS

The article is devoted to preparation of future primary school teachers to use the excursion as part of the formation of ecological thinking pupils. The development of primary school as a school of life, school of nature for the formation of ecological thinking requires updating teacher training primary school environmental education to students.

Key words: ecological thinking, the future teacher of initial instance, excursion, observing nature, the world.